

Formování komunit, nebo sociální integrace? Analýza personálních sítí ukrajinských imigrantů v Plzni*

PETR VAŠÁT, JOSEF BERNARD**
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Forming Communities or Social Integration? A Personal Network Analysis of Ukrainian Immigrants in Pilsen

Abstract: The aim of this article is to describe the personal networks of Ukrainian immigrants residing in an urban centre in the Czech Republic and to identify patterns that can help to elucidate some aspects of their integration. Social support networks in this study were created using the multiple name generator method. Here the generator was made up of six questions asking whom respondents might turn to for money, employment, housing, leisure, to discuss intimate things, or might simply be important to the respondent in some other way. Data-collecting was conducted in Pilsen, an industrial city with a large number of immigrants, and data were obtained from 30 Ukrainians. The networks were measured using structural measures (density, degree centrality and betweenness centrality) as well as common egocentric ones (multiplexity, frequency etc.). The analysis revealed that networks of Ukrainians are not very dense and consist mainly of friends. Friends are important in matters concerning housing, employment, and leisure. By contrast, family is important in more extraordinary situations – for instance, in a financial emergency or to discuss crucial issues. There is also a significant difference between the networks of manual and non-manual workers: manual workers are likely to associate with peers also working in manual labour and their networks are denser than the networks of non-manual workers. In Pilsen, Ukrainians do not form locality-based ethnic communities, and in a long-term perspective their personal networks indicate gradual social integration to the Czech society.

Keywords: personal networks, social support networks, structural analysis, SNA, community, Ukrainians, Czech Republic, social integration.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2015, Vol. 51, No. 2: 199–225

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.2.159>

* Článek byl vytvořen s podporou grantu GAČR P404/12/1014 „Migrační vztahy cizinců (a domácího obyvatelstva) v Česku. Koncentrační nebo difuzní procesy?“

** Veškerou korespondenci pošlete na adresu: Mgr. Petr Vašát, Ph.D., Mgr. Josef Bernard, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: petr.vasat@soc.cas.cz, josef.bernard@soc.cas.cz.

Úvod¹

Nejpočetnější cizineckou minoritou současné České republiky jsou Ukrajinci. Dle Českého statistického úřadu jich na území ČR pobývá 105 239 (ČSÚ k 31. 12. 2013). Tradičně se koncentrují do velkých měst a jsou zaměstnáváni v manuálních profesích. Od příjezdu prvních pracovníků se ovšem řada aspektů jejich migrace změnila. Například vedle původní cirkulační, resp. podvojně životní strategie, lze stále více zaznamenat zájem o usazení v ČR. Cílem tohoto textu je popsat personální sítě imigrantů z Ukrajiny a nalézt v nich vzorce, které by nám pomohly pochopit některé aspekty jejich integrace. Konkrétně chceme zodpovědět tři výzkumné otázky: (1) Tvoří zkoumaní Ukrajinci vnitřně provázané etnické komunity? (2) Jaký je význam Čechů v jejich personálních sítích? (3) Dochází k jejich postupné sociální integraci?

Všechny tři výzkumné otázky studujeme perspektivou sociálních vztahů, které Ukrajinci navazují. Zcela stranou zde ponecháváme otázku politiky identit, která nutně s konceptem komunity souvisí [srov. Hirt, Jakoubek 2005]. Etnickou komunitu, zjednodušeně řečeno, chápeme coby soubor jedinců, provázaných vzájemnými vztahy, který je relativně izolovaný od většinové společnosti. Integraci zde rozumíme postupně začleňování migrantů do majoritní společnosti, a to z hlediska kulturní, politické, ekonomické a sociální sféry. V tomto textu se ovšem budeme zabývat pouze sociální dimenzí tohoto procesu, tzn. zaměříme se na to, jaká je povaha vazeb, které migranti udržují, a jak jim tyto vazby pomáhají v jejich životě.

Zabývat se budeme vztahy, pro které se vžilo označení sítě podpory [Wellman 1979; Wellman, Wortley 1990 apod.]. Síť podpory představují vazby, skrze které se lidé nejnáze dostávají k různorodým zdrojům. Takovými zdroji mohou být například peníze, informace či emocionální podpora. Jedná se o vazby, v jejichž rámci si lidé poskytují podporu bezplatně, na základě vzájemné solidarity a důvěry. Nemusí se nutně jednat o vztahy typické pro primární skupiny, nicméně jde o vztahy, které hrají v životě jednotlivců podstatnou roli a překrývají se s významnou částí jejich nejbližšího sociálního prostředí. Postmigrační změny vzorců sítí sociální podpory tak mohou snadno indikovat klíčovou fázi integračního procesu, kterou Gordon nazývá strukturální asimilace [Gordon 1964] a Esser interakční integrace [Esser 2000].

¹ Chtěli bychom touto cestou poděkovat všem respondentům a respondentkám, kteří s námi na výzkumu spolupracovali. V zájmu zachování jejich anonymity ve studii užíváme pouze číselných kódů. Jména jejich kontaktů byla ve většině případů ponechána – jedná se o běžně užívaná česká a ukrajinská jména – pouze v případech, kdy se jednalo o příjmení či přezdívku, podle kterých by bylo možné danou osobu identifikovat, jsme použili pseudonym. Také bychom chtěli poděkovat za zprostředkování prvních kontaktů pracovníkům Centra pro integraci cizinců a Organizace pro pomoc uprchlíkům v Plzni. Ve stejném duchu děkujeme Lucii a Olze. Za pomoc s přepisy děkujeme studentkám Michaele Kadavé a Tereze Škarkové z Univerzity v Hradci Králové a zejména Báře Plecháčkové ze Západočeské univerzity v Plzni.

K zodpovězení výzkumných otázek studie využívá interdisciplinárního přístupu analýzy sociálních sítí (social network analysis, dále jen SNA). V teoretické části práce proto představíme postupy strukturální analýzy personálních sítí v kontextu sociální integrace a charakterizujeme ukrajinskou minoritu v ČR. V empirické části nejdříve představíme sociodemografické charakteristiky 30 personálních sítí z prostředí ukrajinských migrantů v Plzni, budeme zkoumat jejich strukturální charakteristiky a poté se zaměříme na jejich proměny v průběhu pobytů migrantů v ČR.

Analýza sociálních sítí a sociální integrace

SNA má v sociálních vědách dlouho tradici. Při popisu historie tohoto přístupu se obvykle rozlišují tři myšlenkové tradice: sociometrická analýza Jakoba Morena a analýza polí Kurta Lewina, harvardská škola zosobněná Eltonem Mayo a W. Lloydem Warnerem a manchasterská škola Maxe Gluckmana [Scott 2000]. Původním zájmem těchto badatelů byly – zjednodušeně řečeno – interpersonální vztahy a jejich popis. V současné době ovšem SNA představuje interdisciplinární přístup zaměřující se na analýzu strukturálních vztahů v rámci různorodých sítí – osob [McCarty et al. 2007], materiality [Sosna et al. 2012], organizací [Knoke et al. 1996] apod.

SNA se obecně dělí na dva přístupy: egocentrický a sociocentrický [McCarty et al. 2007]. První se zabývá vazbami, které se pojí pouze s jedním určitým člověkem v rámci daného kontextu (např. jeho vztahy s rodinnou). Druhý se zabývá vztahy v rámci tzv. kompletní sítě, tzn. všech entit ve studovaném kontextu (např. vztahy uvnitř jedné pracovní směny). Analýza personálních sítí je subdisciplínou egocentrického přístupu s tím rozdílem, že zatímco egocentrická analýza zkoumá vztahy v rámci jednoho daného kontextu, personální analýza nepracuje s těmito přirozenými hranicemi sítě a zahrnuje tak vždy celou řadu kontextů (např. rodinu, pracovní kolektiv, sousedy atd.).

V českém kontextu je studium sítí spíše poddimenzovanou oblastí výzkumu. Můžeme sice nalézt studie přehledové [Buščíková 1999a], metodologické [Toušek 2009] nebo empirické kvalitativně orientované [Buščíková 1999b; Ryšavý 2004; Grygar 2007; Frič 2008], žádný z těchto textů se ovšem nezabývá strukturální povahou vygenerovaných sítí. Výjimku zde tvoří pouze texty Vajdové et al. [2008, 2010], které se zabývají analýzou struktury sítí lokálních aktérů, a text Císaře, Navrátila a Vráblíkové [2011] věnovaný porovnání různých forem (mimo-parlamentního) politického aktivismu v ČR. Strukturální analýza personálních sítí – odlišující se od klasické egocentrické analýzy sítí svým důrazem na analýzu všech vztahů v rámci sítě – byla více akcentována až Christopherem McCartyem [2002]. Podle McCartyho se analýzy personálních sítí obvykle orientují pouze na kompozici sítí, tj. popis a atribuční analýzu vztahů respondenta (ega) a jeho kontaktů (alters). Ve svém textu klade důraz na analýzu většího počtu alters za pomoci právě strukturálních nástrojů, jako jsou různé míry centrality, kliky nebo

komponenty. Vedle klasické egocentrické analýzy takový přístup představuje užitečný doplňkový nástroj, jakým zkoumat vzorce integrace imigrantů do majoritní společnosti [srov. Domínguez, Maya-Jariego 2008; Lubbers et al. 2010].

Integraci zde rozumíme „proces, při němž se imigranti a jejich potomci přizpůsobují svému okolí, a to v několika dimenzích – kulturní, sociální, ekonomické a politické, a zároveň se při něm většinová společnost přizpůsobuje či mění v reakci na imigraci“ [Ellis, Almgren 2009: 1064]. Tato definice zahrnuje oba hlavní rysy procesu integrace: důraz na postupné zmenšování rozdílů mezi komunitami imigrantů a většinovou společností a multidimenzionalitu tohoto procesu.² V našem případě ale půjde především o sociální dimenzi integrace, jelikož budeme zkoumat tzv. síť podpory [srov. Wellman 1979; Wellman, Wortley 1990 apod.]. Síť sociální podpory jsou specifickým typem personálních sítí. Představují vazby obvykle mobilizované za účelem získání zdrojů, jež aktuálně daný člověk potřebuje. Ze své podstaty mají tyto síť zpravidla povahu tzv. silných vazeb [srov. Granovetter 1973], tzn. bývají značně orientovány na rodinu a velmi blízké osoby, které tvoří jádro sítě. Obvykle se rozlišuje několik základních forem zdrojů. Jednou z neznámějších klasifikací je tzv. Barrerova škála (Arizona Social Support Interview Scale, dále jen ASSIS). Tato škála obsahuje šest kategorií: (1) materiální pomoc (peníze, věci), (2) fyzická asistence (pomoc, kooperace), (3) intimní interakce (pocity, intimní témata), (4) vedení (rady, znalosti), (5) zpětná vazba (kritika, reflexe vlastní osoby), (6) sociální participace (zábava, relaxace) [Barrera 1980]. Mnohem častěji se ovšem zdůrazňují pouze tři základní sféry podpory – sociální, ekonomická a emocionální [Schweizer, Schnegg, Berzborn 1998].

Síťová analýza struktury a kompozice sítí podpory dokáže odhalit jak povahu komunitních vztahů a význam Čechů, tak i konkrétní způsoby integrace do majoritní společnosti. Podoba sociálních vztahů, které migranti v cizí zemi udržují a nově navazují, patří k teoreticky velmi podstatným aspektům integračního procesu, který je ovšem empiricky relativně málo prozkoumán. K častěji analyzovaným rovinám integračního procesu patří ekonomické a vzdělanostní aspekty [EFMS 2006]. Význam sociálních vztahů nicméně podtrhuje fakt, že kromě toho, že je možné je chápat jako samostatnou rovinu integrace, navíc do značné míry zprostředkovávají zapojení do různých sociálních subsystémů (zaměstnání, bydlení), ovlivňují budoucí migrační rozhodnutí a mají vliv na tvorbu individuální

² Koncept integrace má za sebou dlouhou historii a je v současné době používán velmi různým způsobem, do nějž se navíc promítají odlišné regionální zvyklosti. Zatímco v USA převládá v problematice soužití většinové společnosti a imigrantů užívání pojmu asimilace, v Evropě dominuje spíše termín integrace. Jádrem těchto konceptů je v obou případech teze, že dochází k postupné proměně vztahů mezi imigranty a většinovou společností a zpravidla k jejich sblížování. Toto sblížování nicméně postupuje u různých skupin imigrantů a v různých sociálních dimenzích různými cestami a různě rychle. Může být řadou procesů blokováno a zároveň nemusí být doprovázeno mizením etnické identity a zakončeno vymizením všech rozdílů [Alba Nee 2003; Portes, Fernandez-Kelly, Haller 2005; Uherek 2011].

identity. Z tohoto důvodu také Gordon [1964] právě strukturní dimenzi asimilace, která spočívá v navazování osobních vztahů mezi imigranty a většinovou společností, připisoval ve své teorii asimilace klíčovou roli. Relační perspektivu na proces integrace tak není možné chápat jako samostatnou integrační optiku, ale spíše jako zájem o jednu z podstatných složek procesu integrace, která tvoří součást jeho vnitřně provázané struktury.

Aspektem sociálních sítí v procesu integrace se v nedávném textu zabývali Domínguez a Maya-Jariego [2008]. Představili komparaci čtyř různých národností žijících ve Španělsku (Argentinci, Ekvádorci, Němci a Italové). Jejich analýza ukázala, že respondenti znali v průměru 17 osob, z čehož v průměru 11 tvořili poskytovatelé podpory. Kontakty z majoritní společnosti tvořily méně než polovinu, přičemž pouze přibližně jedna čtvrtina byla součástí jádra poskytujícího podporu. Z toho vyplývá, že imigranti ve Španělsku se převážně orientují na své krajany, pouze výjimečně, když potřebují, i na členy majoritní společnosti. Podobně Haug [2003] ukazuje na příkladu adolescentů v Německu, že příslušníci různých menšin navazují přátelské vztahy s Němci různě často a navíc genderově nevyváženě. Dívky častěji udržují homogenní etnické sítě. Ve druhé generaci jsou sociální sítě Němcům výrazně otevřenější než v první generaci. Diehl a Schnell [2006] pak otevřenost sociálních sítí imigrantů druhé generace vůči Němcům využívají jako jeden z argumentů proti platnosti teze o reaktivní etnicitě v německé situaci.

Dochází-li k postupné integraci přistěhovalců, lze předpokládat, že v rámci jejich sítí sociální podpory se postupně začne objevovat významný počet členů majoritní společnosti a že tyto členové budou v jejich sítích zaujímat významnější pozici. Zrovna tak lze očekávat, že se bude měnit typ sociální podpory, kterou přistěhovalci od těchto členů majoritní společnosti získávají. Postupně bude přibývat osob, které poskytují nejen instrumentální podporu typu informace, ale také osob poskytujících podporu emocionální. Všechny tyto aspekty jsou v rámci českých sociálních věd automaticky předpokládáné, ale doposud empiricky nezkoumané.

Strukturálně zaměřená analýza personálních sítí může zároveň odhalit, zda sítě sociální podpory jsou tvořeny spíše navzájem provázanými skupinami osob, nebo naopak lidmi, kteří se navzájem neznají a jsou vůči sobě izolovaní. Takový typ analýzy může pomoci odpovědět na otázku, jestli vytvářejí lokální etnické komunity. Komunita bývá obvykle definována pomocí tří atributů: (1) existence interpersonálních vztahů, sociability a podpory; (2) společná lokalita; (3) vzájemná solidarita [Hillery 1955 cit. in Wellman 1999]. Klasickou komunitní studií je Wellmanův výzkum městské části East York v Torontu. Wellman si v něm kladl otázku: jsou komunita a solidární vztahy v procesech modernizace a urbanizace ztraceny (lost), zachráněny (saved) nebo osvobozeny (liberated)? Teze o ztracené komunitě předpokládá, že pod vlivem modernizace a urbanizace byly klasické (primární) solidární komunitní vztahy nahrazeny vztahy neosobními, tranzitními a segmentálními [Wirth 1938]. Teze o zachráněné komunitě naopak předpokládá, že tyto vztahy nezaušly, ale navzdory všem změnám na určité so-

lidární bázi přetrvaly [srov. Liebow 1967]. V obou případech jsou navíc lokálně koncentrované a tvoří relativně hustou síť. Nakonec teze o osvobozené komunitě poukazuje, že primární solidární vztahy jsou sice důležité, ale v současné době mají spíše podobu sociálně a prostorově oddělených hustších sítí (např. rodina, pracoviště atd.), vyznačujících se naopak menší solidaritou [srov. Granovetter 1973]. Výsledky jeho analýzy nejvíce podporovaly argumenty pro osvobozenou komunitu. Vztahy nebyly ani solidární, ani lokalizované, lidé byli zahrnuti spíše ve volně spojených sítích (tzn. s malou hustotou), přičemž hustější sítě byly ty, které byly tvořeny převážně příbuznými. U příbuzných byla navíc větší pravděpodobnost poskytnutí pomoci a podpory, zatímco sousedé a spolupracovníci byli více důležití coby zdroj vzájemnosti. Na německém prostředí pak Henning [2007] vhodně ukazuje, že sítě jsou většinou tvořeny všemi komunitními typy a jedná se mnohem více o jejich mix, což také koresponduje s Wellmanovými pozdějšími studii [see Wellman, Wortley 1990].

V našem případě nejsou ovšem v centru pozornosti sousedské vztahy, ale spíše vazby uvnitř etnické skupiny. Kromě etnického složení sítí podpory nás ovšem rovněž jako Wellmana zajímá jejich hustota a centralita, indikující v našem případě vnitřní provázanost a postavení Čechů a Ukrajinců v těchto sítích.

Ukrajinci v ČR a v Plzni: stručný popis situace

Česká republika prošla ve vztahu k migraci svým specifickým vývojem. Z původně vystěhovalcké země, kterou byla až do počátku 90. let 20. století, byla chvíli zemí tranzitní, až dospěla do fáze přistěhovalcké, ve které se nachází v současné době. V roce 2008 – v souvislosti s ekonomickou krizí – se růst počtu přistěhovalců zastavil a od té doby se počet cizinců na území České republiky významně nemění. Nejpočetnější skupinou přistěhovalců podle státní příslušnosti jsou právě Ukrajinci. Dlouhou dobu pro ně byla charakteristická, a pro mnohé stále je, cirkulační migrace za prací neboli tzv. podvojná životní strategie (vydělávat v Česku, utrácet v zemi původu, kam často odjíždí za rodinou) [Uherek, Korecká, Pojarová 2008; Frič, Remenárová a kol. 2009; Drbohlav 2010]. Na druhou stranu mnohé výzkumy rovněž naznačují [Drbohlav, Janská; Šelepová 2001; Bernard, Leontiyeva 2013], že již začínají projevovat také zájem o usazení v ČR.

Pro pracovní migranty z Ukrajiny je poměrně často preferovanou strategií k získání přístupu na trh práce zaměstnání přes zprostředkovatele, v rámci tzv. klientského systému. Klientský systém je institucí založenou na etnických sociálních sítích, které nově příchozí imigranti na jednu stranu využívají pro eliminaci rizik plynoucích z nedostatku informací a kompetencí pro nalezení pracovních příležitostí a ubytování, ovšem na druhou stranu je může svazovat závislostí na zprostředkovateli, tzv. klientovi [Drbohlav 2008].

Dřívější výzkumy [např. Drbohlav et al. 1999] upozorňovaly na vysoký podíl vysokoškoláků mezi imigranty z Ukrajiny vykonávajícími převážně dělnické profese. Recentní výzkumy však poukazují, že svá původní povolání příliš radi-

kálně nemění, a i když vykonávané práce často neodpovídají dosaženému vzdělání, není velký rozdíl v míře kvalifikovanosti prací vykonávaných před migrací na Ukrajině a prací vykonávanou v ČR [Horáková, Čerňanská 2001; Leontiyeva, Vojtková 2009].

Pro Ukrajince obecně je charakteristické, že se vzhledem k blízkosti jazyků relativně snadno učí česky a i trávení volného času je blízké české společnosti. Jak ukázal nedávný výzkum [Bernard, Mikešová 2014], u Ukrajinců je dominantním faktorem integrace délka pobytu v České republice, doplňkovou roli pak hraje podoba jejich domácností a jejich sídelní preference. Autoři také uvádí, že jak podoba domácností, tak i sídelní preference se s rostoucí délkou jejich pobytu mění. Čím déle zde Ukrajinci bydlí, tím menší je pravděpodobnost, že budou tvořit jednočlennou domácnost bez rodinných příslušníků a zároveň tím spíše nepovažují za podstatné bydlet v okolí svých krajanů. Délka pobytu tak představuje základní a nejdůležitější faktor ovlivňující integraci.

Plzeň obecně patří k městům s největším počtem cizinců, což souvisí s potřebou po nízkou kvalifikovanou pracovní sílu ovlivněné zahraničními investicemi [Čermák, Janská 2011]. Nejpočetnější skupinou jsou, stejně jako na národní úrovni, Ukrajinci. V Plzeňském kraji je jich evidováno 5546 (ČSÚ k 31. 12. 2012), přičemž 3284 osob spadá pod okres Plzeň-město. Plzeň představuje tradičně průmyslovou lokalitu, která láká ukrajinské pracovníky zejména svou rozsáhlou průmyslovou lokalitou Borská pole. Dříve se ukrajínští pracovníci dostávali do Plzně většinou až po různě dlouhém působení v Praze, v současné době figuruje Plzeň již také coby cílová stanice jejich migrace [Vašát 2014].

Ve spojitosti s Plzní – avšak netýká se to zdaleka pouze Plzně – se v poslední době poukazovalo na řadu problémů, kterým cizinci obecně a Ukrajinci konkrétně musí čelit. Jeden z největších problémů představují podmínky na sekundárním trhu práce, v jehož rámci Ukrajinci nacházejí zaměstnání. Výraznou nejistotu vnášejí do jejich situace především pracovní agentury. Ty často nutí své pracovníky pracovat i 16 hodin denně za mizivou výplatu a bez výplatní pásky [Kaiserová 2008]. Objevují se i případy, kdy nedostanou zapláceno vůbec [Jelínková, Hánová 2010]. Vedle toho také občas selhávají oficiální instituce, únikem citlivých informací například zdravotní pojišťovna [Holeček 2009] či nefunkčností správa sociálního zabezpečení [Jelínková, Hánová 2010]. Po roce 2008 se rovněž v Plzni zpřísnilo přidělování a prodlužování pobytů [Jelínková, Hánová 2010].³ Na tyto, ale i další strategie oficiálních autorit si cizinci vytváří specifické adaptační taktiky [Rumpík, Brzezicka 2013].⁴ V tomto ohledu využívání sociálních sítí, jak upozorňuje Rumpík a Brzezicka, představuje univerzální taktiku, která je „hi-

³ Na druhou stranu mnoho Ukrajinců a Ukrajinek žije v Plzni relativně bezproblémovým životem – studují, podnikají, přičemž Plzeň považují za svůj domov [Vašát 2014].

⁴ Rumpík a Brzezicka ve svém textu pracují s terminologií Michela de Certeau [1988]. Zjednodušeně řečeno: povahu strategií mají praxe, které vykonává subjekt s mocí; povahu taktik pak praxe jedinců, kteří se brání „patřičností“, kterou subjekt s mocí v různých kontextech nastoluje.

erarchicky nadřazena a zároveň provázána se všemi oblastmi taktik migrantů žijících v České republice“ [ibid.: 10]. Síť sociální podpory proto mohou sloužit nejen coby indikátor procesu sociální integrace, ale také jako taktika adaptace na existující migrační režim.

Data a analýza

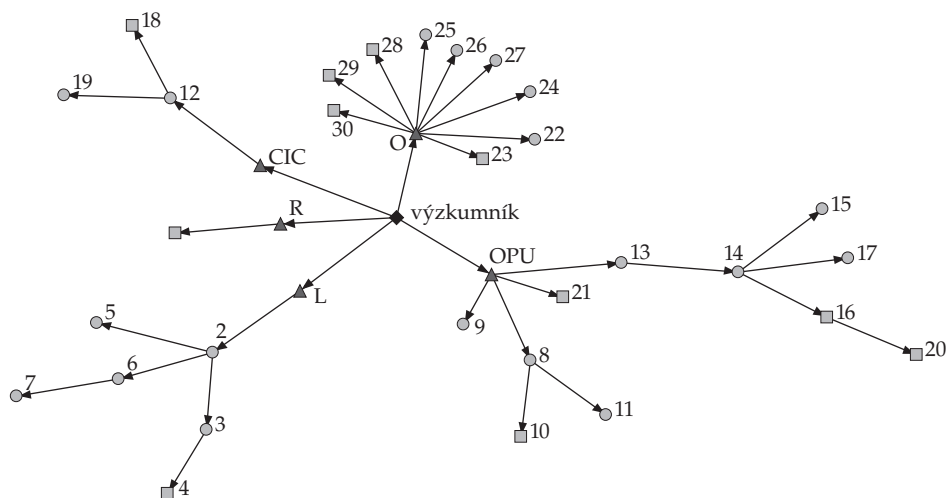
Cizinci jsou typickou „obtížně dosažitelnou populací“ [Bernard, Leontiyeva 2013], proto jsme výzkumný vzorek zkonstruovali pomocí strategie „sněhové koule“ (snowball sampling) s několika fázemi či vlnami výběru. Cílem bylo získat 30 kompletních personálních sítí. Na začátku jsme určili několik prvních kontaktů z řad známých ($n = 3$) a neziskových organizací ($n = 2$).⁵ Přes tyto kontakty jsme se dostali v první vlně k 16, v druhé k osmi, ve třetí k pěti respondentům. Posledního respondenta nám zprostředkovala čtvrtá vlna (obrázek 1). Sběr dat probíhal na podzim roku 2012 a poté v průběhu roku 2013. Prvních 20 rozhovorů jsme provedli sami, 10 následných rozhovorů provedla oslovená studentka ze Západočeské univerzity v Plzni. Ta byla důkladně proškolená, přičemž před samostatným sběrem se navíc zúčastnila procesu v roli nezúčastněné pozorovatelky.

Z celkového počtu 30 respondentů bylo 11 mužů a 19 žen (tabulka 1). Průměrný věk byl 37 let – v případě žen o něco nižší (35,7) než v případě mužů (38,8); 17 respondentů mělo vysokoškolské vzdělání, pět mělo maturitu a sedm z nich mělo výuční list; 18 respondentů vykonávalo v době výzkumu manuální činnost, šest se jich živilo nemanuálně, čtyři respondentky byly na mateřské dovolené a jedna byla studentkou. V České republice pobývali v průměru sedm let (šest let v případě žen a osm let v případě mužů). Jejich sociální síť zahrnovala v průměru 10 lidí, u žen to bylo devět lidí a u mužů 12.

Zkoumaný vzorek nelze považovat za reprezentativní soubor Ukrajinců v Česku, resp. Ukrajinců žijících v Plzni. Oproti známým charakteristikám populace Ukrajinců v Česku se odchyluje především z hlediska vzdělání. Novější dotazníková šetření usilující o reprezentativní soubory imigrantů ukazují, že mezi Ukrajinci je jen o něco více než 10 % vysokoškoláků [Bernard, Lenotiyeva 2013]. Naproti tomu průměrná délka pobytu v ČR okolo sedmi let a složení vzorku podle věku a pohlaví víceméně odpovídají výsledkům dotazníkových šetření

⁵ Jednalo se o organizace Centrum pro integraci cizinců a Organizace pro pomoc uprchlíkům. První organizace spadá pod Správu uprchlických zařízení Ministerstva vnitra ČR a nabízí zejména sociální, právní a jazykové služby a poradenství klientům z tzv. třetích zemí pobývajících na území ČR v rámci dlouhodobého nebo trvalého pobytu. Druhá organizace je nevládní a neziskovou organizací nabízející rovněž sociální a právní poradenství uprchlíkům a cizincům v ČR. Vedle toho se věnuje také vzdělávacím aktivitám pro širší veřejnost. K tomu nutno dodat, že osoby, které nám byly zprostředkovány zmíněnými organizacemi, se žádným způsobem neliší od osob, které nám byly zprostředkovány po linii přátel a známých, a tudíž nijak nenarušují naši strategii konstrukce vzorku.

Obrázek 1. Strategie konstrukce vzorku

Poznámka: černý diamant označuje výzkumníka, tmavě šedý trojúhelník zprostředkující organizace a jedince a světlá šedá jednotlivé respondenty – kruh ženy, čtverec muže. Diagram byl vytvořen v programu NetDraw 2.139.

i administrativním datům. Při tvorbě vzorku nicméně nebylo cílem vytvořit reprezentativní soubor, ale spíše soubor s dostatečnou vnitřní heterogenitou, s jehož pomocí bude možné ukázat na rozdíly mezi různými skupinami Ukrajinců.

U všech respondentů jsme identifikovali jejich síť sociální podpory a vztahy mezi osobami, které do této sítě patří. Obecně můžeme rozlišit dvě strategie, jak ohraničit studovanou síť, realistickou a nominalistickou [Laumann, Marsden, Prensky 1989].⁶ Zatímco v prvním případě badatelé studují různé relativně stálé skupiny jedinců, přičemž tyto sítě se dle nich nachází „tam venku“ ve své reálné identifikovatelné podobě, v druhém případě se jedná o síť, jejichž definiční kritérium je dáno výzkumníkovou volbou, a jedná se v takovém případě spíše o badatelův model. V souladu s druhým přístupem analyzované sítě představují specifický model, který jsme vytvořili zvolenou metodou – generátorem jmen. Jde tedy o model popisující, na koho by se v určitých potenciálních situacích respondenti obrátili. Na druhou stranu to ale neznamená, že by tyto sítě nebyly reálné ve svém působení [srov. Sayer 2000]. Všichni jsme součástí různorodých sociálních sítí, které každodenně ovlivňují naše jednání, a to i přesto, že je nemusíme být schopni mnohdy vůbec pojmenovat. Tento přístup se nám jevil jako epistemologicky vhodnější a metodologicky realizovatelnější.

⁶ Autoři sice začínají s touto dichotomií, posléze ale ve svém textu nabízí vlastní typologii, která zahrnuje strategii poziční, relační a vycházející z určité události.

Tabulka 1. Základní charakteristika respondentů

ID	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Zaměstnání	Délka pobytu v ČR (v letech)	Počet alters	Hustota
1	M	39	Vyučen	Manuální	15	16	0,50
2	F	33	VŠ	Nemanuální	10	9	0,37
3	F	34	VŠ	Nemanuální	1,5	11	0,50
4	M	35	VŠ	Nemanuální	1,5	8	0,47
5	M	43	Vyučen	Manuální	15	11	0,55
6	F	26	VŠ	Nemanuální	4	9	0,33
7	F	25	VŠ	Mateřská	0,5	9	0,19
8	F	49	Vyučena	Manuální	8	10	0,38
9	F	32	VŠ	Mateřská	3	4	0,52
10	M	50	Vyučen	Manuální	14	17	0,31
11	F	23	VŠ	Manuální	4	7	0,52
12	F	26	VŠ	Nemanuální	3	11	0,42
13	F	38	Vyučena	Bez práce	10	7	0,43
14	F	38	Vyučena	Mateřská	5	15	0,38
15	F	50	Vyučena	Manuální	8	14	0,04
16	M	35	Vyučen	Manuální	7	11	0,83
17	F	45	VŠ	Manuální	6	8	0,21
18	M	27	VŠ	Nemanuální	3	21	0,43
19	F	23	VŠ	Studentka	3	17	0,53
20	M	33	VŠ	Manuální	0,4	9	0,61
21	F	29	Maturita	Manuální	6	9	0,38
22	F	33	VŠ	Mateřská	15	9	0,42
23	M	51	VŠ	Manuální	7	8	0,38
24	F	52	Maturita	Manuální	5	11	0,44
25	F	44	Maturita	Manuální	6	4	0,71
26	F	27	VŠ	Manuální	4,5	8	0,47
27	F	51	Maturita	Manuální	17	6	0,87
28	M	33	Maturita	Manuální	8	7	0,67
29	M	53	VŠ	Manuální	19	9	0,50
30	M	28	VŠ	Manuální	2	12	0,29

Generátor jmen je v případě personálních sítí metodou nejčastější [srov. Toušek 2009].⁷ V našem případě šlo o tzv. mnohočetný jmenný generátor, tj. generátor, který zahrnuje více než jednu otázku. Pomocí generátoru jsme získali informace o vazbách respondenta (ega) na úrovni první zóny (tzn. přímá vazba k egu). Metoda zahrnuje dvě fáze: (1) otázka/y zjišťující jména aktérů (alters) v síti ega (name generator), (2) otázka/y zjišťující atributy jednotlivých alters (name interpreters) a v případě strukturální analýzy také vazby mezi aktéry. V první fázi jsme kladli respondentům šest otázek, jejichž cílem bylo vygenerovat jednotlivé osoby v síti respondenta:

- (1) Předpokládáme, že si potřebujete půjčit větší obnos peněz. Na koho byste se v takové situaci mohl/a obrátit?
- (2) Většina lidí se čas od času potřebuje s některými důležitými tématy (např. vztahy, práce, stěhování atd.) někomu svěřit. Když byste se nyní potřeboval/a svěřit, kdo všechno by mohl být touto osobou?
- (3) Předpokládáme, že byste byl/a nucen/a hledat si nové zaměstnání. Na koho byste se mohl/a obrátit s dotazem, jestli náhodou neví o nějaké práci?
- (4) Předpokládáme, že byste byl/a nucen/a hledat si nové bydlení. Na koho byste se mohl/a obrátit s dotazem, jestli náhodou neví o nějakém bydlení?
- (5) Když si chcete vyrazit „za zábavou“ (např. projít se, do baru, nakupovat), s kým obvykle vyrážíte?
- (6) Je někdo další, kdo je pro Vás také důležitý, ale nepadlo zatím jeho jméno (např. z rodiny, přátel, spolupracovníků, úředníků atd.)?

V druhé fázi jsme zjišťovali sadu atributů jednotlivých alters. Jednalo se o pohlaví, věk, státní příslušnost, lokalitu bydliště (stát, město), délku pobytu v ČR, zaměstnání (resp. ekonomický status), sociální vztah k egu, pocíťovanou blízkost a délku známosti. Součástí této fáze bylo také zjišťování existence či neexistence vazeb mezi všemi zmíněnými aktéry. K tomu posloužila otázka: znají se tyto lidé mezi sebou? Jelikož se většinou jednalo o jasně oddělené sociální kontexty, jako jsou např. rodina, pracovní kolektiv apod., respondenti vyjadřovali ve svých odpovědích velmi vysokou míru jistoty. Reliabilitu těchto odpovědí proto, domníváme se, nebylo třeba dále formálně testovat.

K zodpovězení první a druhé výzkumné otázky, kdy nás zajímalo, zdali Ukrajinci tvoří etnické community a jaký význam pro ně mají Češi, jsme analyzovali kompozici a strukturu sítí s ohledem na rozdíl mezi českými a ukrajinskými alters. Konkrétně nás zajímaly sociodemografické charakteristiky alters (např. pohlaví, zaměstnání, státní příslušnost atd.), jejich multiplexita (tj. různorodost poskytované podpory ze strany jednotlivých alters) a strukturální charakteristiky sítí. V případě strukturální analýzy jsme využili konceptů hustoty a centrality. Hustota zde představuje podíl počtu vazeb daného grafu a celkového počtu

⁷ Generátor jmen představuje specifickou strukturovanou formu rozhovoru, při níž badatel sice klade otevřené otázky, ale odpověďmi mu jsou primárně pouze jména či přezdívky.

možných vazeb [Wasserman, Faust 1999: 101]. Členové hustých sítí jsou navzájem provázáni velkým počtem vazeb, naopak členové sítí s nízkou hustotou jsou propojeni jen malým množstvím vazeb a jejich síť je tak podstatně volnější. Centralita pak obecně identifikuje důležité osoby v síti. V našem případě jsme měřili tzv. míru centrality (degree), která vyjadřuje počet vazeb daného bodu s jinými body [ibid.: 178], a mezilehlost (betweenness), která měří počet všech geodezických vazeb daného bodu [ibid.: 188].⁸ Jedinci s vysokými hodnotami centrality degree udržují velké množství přímých vztahů s ostatními členy v síti. Naproti tomu jedinci s vysokou mírou mezilehlosti tvoří důležité komunikační body v síti, propojují jednotlivé části sítě navzájem. V praxi pak obě míry centrality zpravidla korelují. Pokud vypočteme centralitu za každou osobu v síti a následně zprůměrujeme jednotlivé centrality Čechů a Ukrajinců zvlášť, můžeme porovnávat míru důležitosti obou skupin pro daného respondenta. V analýze využíváme obě hodnoty pro dosažení triangulace výsledků. Koncept hustoty nám odhalil, jak moc jsou jednotliví alters v síti provázáni. Skrze koncepty centrality jsme poté porovnali postavení Čechů a Ukrajinců v sítích. Při samotné analýze jsme vyšli z McCartyho postupu a vyloučili jsme ze sítí samotné ego [McCarty, Wutich 2005]. Důvodem toho je skutečnost, že v případě personálních sítí protínají ego všechny vazby sítě, čímž se zkreslují výpočty. Strukturální charakteristiky sítí byly analyzovány v programu UCINET 6. Existence etnických komunit by nejlépe byla indikována přítomností poměrně hustě provázaných sítí podpory, v nichž převažují Ukrajinci, a případní Češi v nich mají spíše izolovanou a periferní pozici, tedy nízké míry centrality. Analyzujeme tedy hustotu sítí a zároveň porovnáваме centralitu českých a ukrajinských alters v rámci celé sítě podpory každého ega.

K zodpovězení třetí výzkumné otázky, tedy zjištění, jestli dochází k sociální integraci Ukrajinců v České republice, jsme analyzovali kompozici sítí. Získané relace byly převedeny na atribuční data a analyzovány v programu SPSS 22. Pomocí lineární regrese jsme testovali vliv délky pobytu na: (1) počet Čechů v síti, (2) jejich blízkost a (3) roli (tzn. formy poskytované podpory). Pokud by síť podpory byly výhradně etnicky homogenní a Češi by v nich zastoupeni nebyli, znamenalo by to selhávání interaktivní dimenze integrace. Průměrná blízkost Čechů v síti a jejich význam v síti pak představují doplňkové indikátory integrace. Blízkost vztahu byla určována tak, že respondenti byli požádáni, aby ke každému alters uvedli, o jak blízkou osobu se jedná (na škále 1–5). Typy podpory zařazené do generátoru jmen se navzájem liší tím, jestli se jedná převážně o instrumentální, resp. sociální a/nebo ekonomickou, podporu (hledání zaměstnání a bydlení, půjčení peněz), nebo zda poskytnutí podpory předpokládá rovněž emocionální vazbu. Jasným typem podpory obsahujícím pozitivní emocionální vazbu je trávení společného volného času (tzv. zábava).

⁸ Koncept geodezické vazby označuje nejkratší možné spojení mezi dvěma body v grafu [Knoke, Yang 2008: 67].

Doplňující metodou nám v této studii byly také semistrukturované rozhovory. Ty byly zaměřeny na socioekonomické pozadí respondentů, jejich migrační trajektorii a podmínky každodenního života v ČR. Takový rozhovor jsme provedli s celkem devíti respondenty (čtyři z nich byli mužského pohlaví, pět z nich ženského). Provedené rozhovory nám pomohly interpretovat některá dílčí zjištění – zejména v kontextu otázky komunity – a zároveň nám umožnily lépe pochopit některé jednotlivé případy. Přepsané rozhovory byly kódovány a analyzovány v programu MAXQDA 11.

Základní popis sítí podpory

Celkově 30 sítí podpory vygenerovalo 307 alters. Z toho 159 bylo žen (52 %) a 148 mužů (48 %); 142 z nich pracovalo nemanuálně (46 %), 121 manuálně (40 %) a 43 bylo na mateřské dovolené, v důchodu či studovalo (14 %); 84 alters bylo z rodiny (27 %), 135 označili respondenti za přátele (44 %) a 88 za známé (29 %). V této části textu se zaměříme na popis základních parametrů sítí podpory.

Muži obecně vynikali v poskytování podpory týkající se zaměstnání (30 % všech mužů, oproti 15 % všech žen) a nspecifikované podpory (23 % všech mužů oproti 16 % všech žen). Naopak ženy byly častěji spjaty s řešením důležitých témat a zábavou (tabulka 2). To se týkalo 31 % všech žen oproti 22 % všech mužů v prvním případě a 34 % všech žen oproti 22 % všech mužů v druhém případě. V kontextu formy zaměstnání vynikají zejména pomoc s hledáním zaměstnání, bydlení a zábava. První dvě poskytují výrazně častěji nemanuálně pracující. Se zaměstnáním vypomáhají v 32 % případů oproti 17 % případů všech manuálně pracujících. S bydlením pak v 26 % oproti 17 %. Naopak v případě zábavy vynikají spíše manuálně pracující, a to 32 % případů oproti 24 %. Jednotlivé formy podpory pak výrazně diferencuje typ sociálního vztahu. V případě peněz, diskuse důležitých témat a nspecifikované podpory jsou výrazně důležitější členové rodiny než přátelé (38 %; 37 %; 38 % oproti 27 %; 21 % a 16 % všech přátel). Rodina tak často slouží například jako informační kanál aktuálních událostí na Ukrajině. Respondentka č. 7 například na otázku, jestli sleduje dění doma, odpověděla: „Jakože zprávy od mé rodiny jenom, počasí a tak, já vím, že tam nic nezměním, takže já na to nekoukám.“ (ID 6, 22. 2. 2013, Plzeň) Na druhou stranu přátelé a známí jsou mnohem důležitější v případě zaměstnání, bydlení a zábavy. V takovém případě 27 % všech osob označených jako přátelé poskytuje podporu související se zaměstnáním, 23 % podporu související s bydlením a 42 % podporu týkající se zábavy (oproti 2 %; 2 % a 18 % všech členů rodiny). Kontakty lokalizované na Ukrajině poskytují výrazně častěji podporu v podobě peněz a nspecifikované podpory. Jedná se o 39 % všech kontaktů oproti 22 % v případě peněz, a dokonce 40 % oproti 13 % v případě nspecifikované podpory. Naopak kontakty lokalizované v České republice poskytují ve větší míře podporu v případě diskuse důležitých témat (28 % oproti 19 %), zaměstnání (26 % oproti 10 %), bydlení (25 % oproti 5 %) a zábavy (35 % oproti 5 %).

Tabulka 2. Formy podpory dle pohlaví, zaměstnání, typu vztahu a lokalizace jednotlivých alters

			Peníze	Důležitá témata	Zaměstnání	Bydlení	Zábava	Jiné
Pohlaví	Muž	N	41	32	44	29	32	34
		%	28	22	30	20	22	23
	Žena	N	39	49	24	34	54	25
		%	25	31	15	21	34	16
Zaměstnání	Nemanuální	N	42	40	46	37	34	23
		%	30	28	32	26	24	16
	Manuální	N	30	27	20	21	39	20
		%	25	22	17	17	32	17
	Jiná	N	8	14	1	5	13	16
		%	19	33	2	12	30	37
Vztahy	Rodina	N	32	31	2	2	15	32
		%	38	37	2	2	18	38
	Přátelé	N	37	28	37	31	57	22
		%	27	21	27	23	42	16
	Známí	N	11	22	29	30	14	5
		%	13	25	33	34	16	6
Lokalita	Ukrajina	N	26	13	7	3	3	27
		%	39	19	10	5	5	40
	ČR	N	52	64	60	59	82	30
		%	22	28	26	25	35	13
	Jiná	N	2	4	1	1	1	2
		%	25	50	13	13	13	25

Doposud jsme si uvedli rozdíly pouze mezi jednotlivými typy poskytované podpory. Rozdíly lze ale zaznamenat i co se týká různorodosti, resp. multiplexity, podpory poskytované jednotlivými alters. Obecně lze říci, že multiplexita zkoumaných sítí je spíše nižší. Zhruba 70 % všech alters je zdrojem podpory pouze v případě jedné formy. Jinými slovy: respondenti by se obrátili na své kontakty většinou pouze v případě jedné konkrétní problematické oblasti. Vyšší multiple-

Tabulka 3. Multiplexita alters dle pohlaví, zaměstnání, typu vztahu, lokality a státní příslušnosti

		1		2		3-5		celkem	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Pohlaví	Muž	105	71	27	18	16	11	148	48
	Žena	118	74	28	18	13	8	159	52
Zaměstnání	Nemanuální	96	68	28	20	18	13	142	46
	Manuální	93	77	19	16	9	7	121	40
	Jiná	33	77	8	19	2	5	43	14
Vztahy	Rodina	57	68	21	25	6	7	84	27
	Přátelé	95	70	20	15	20	15	135	44
	Známí	71	81	14	16	3	3	88	29
Lokalita	Ukrajina	56	84	10	15	1	2	67	22
	ČR	161	69	44	19	27	8	232	76
	Jiná	6	75	1	13	1	13	8	3
Státní příslušnost	ukrajinská	149	77	36	19	9	5	194	63
	česká	54	68	14	18	11	14	79	26
	Jiná	20	59	5	15	9	27	34	11

xita je několikrát méně častá. Zajímavý rozdíl lze poté nalézt s ohledem na mužskou a ženskou část respondentů se vyšší multiplexitou (tj. 3-5) týká 10 % mužských alters a žádných ženských. Vyšší multiplexita ženských egos se týká jak mužů (12 %), tak i žen (12 %). Pro muže jsou tedy zdrojem různorodější podpory pouze muži, zatímco pro ženy obě pohlaví. Rozdíl v multiplexitě lze také zaznamenat v případě zaměstnání. Zatímco nižší multiplexita (tj. 1) vykazuje větší zastoupení manuálně pracujících alters oproti nemanuálně pracujícím, vyšší míra multiplexity (tj. 2 a 3-5) je typická spíše pro nemanuálně pracující. V případě multiplexity 3-5 je výskyt u nemanuálně pracujících dokonce o 50 % vyšší než u manuálních. V případě sociálních vztahů je nejnižší míra multiplexity spojena s kategorií „známí“, z nichž více než 80 % má hodnotu multiplexity 1. Naopak nejvyšší multiplexita je svázána s přáteli. Výskyt multiplexity s vyšší hodnotou než 2 je u nich dvakrát častější než u rodinných příslušníků. Rodinní příslušníci vykazují spíše středně vysokou (tj. 2) a nižší multiplexitu (tj. 1). Tyto skutečnosti nasvědčují tomu, že pro respondenty jsou v rámci každodenního života důležitější spíše vztahy s přáteli než vazby na rodinu. 76 % všech alters bylo lokalizováno v rámci České republiky, nejčastěji v Plzni a okolí. Pouze 22 % kontaktů měli respondenti na Ukrajině. Větší část kontaktů poskytujících pouze jeden

typ podpory je více méně nezávislá na lokalitě. Rozdíl mezi lokalitami lze ovšem znamenat zejména v případech střední a vysoké multiplexity. Kontakty na Ukrajině totiž vykazují výrazně menší zastoupení kontaktů se střední (15 %) a vyšší (2 %) multiplexitou než kontakty v rámci České republiky (19 %; 8 %). V tomto rozdílu se pravděpodobně promítá geografická vzdálenost ukrajinských kontaktů bránící jednoduše některé formy podpory poskytnout (např. bydlení, zábavu apod.).

Co se týká rozdílu mezi českými a ukrajinskými alters, nižší a střední hodnoty multiplexity jsou přibližně srovnatelné. Větší rozdíl je ale patrný u vyšší míry multiplexity. Ta se objevuje až třikrát více u českých alters (14 %) než u ukrajinských (5 %). Výskyt vyšší multiplexity u Čechů indikuje relativní důležitost některých osob českého původu v sítích, což již částečně předznamenává povahu komunitních vztahů Ukrajinců.

Povaha komunitních vztahů s ohledem na význam Čechů

Doposud jsme se vyhýbali konkrétním rolím, které Ukrajinci a Češi v sítích zaujímají. Tyto role nyní popíšeme na základě kompozice a zároveň hustoty a centrality jejich sítí. To nám odhalí vnitřní provázanosti sítí, resp. povahu komunitních vztahů.

Mezi českými alters převládají muži (63 %) nad ženami (37 %), a to téměř jednou tolik (tabulka 4). Zároveň platí, že pokud je respondent muž, převládají v jeho síti muži, a pokud je respondent žena, převládají v její síti ženy. Jak mezi českými, tak i ukrajinskými alters obecně převládají spíše přátelé a známí. Rodina tvoří pouze 40 %, resp. 46 %, když zahrneme i rodinné členy české. Mezi českými alters převládají známí (57 %). České alters respondenti obecně vídají nejčastěji dvakrát měsíčně (43 %). Nejméně často, tj. maximálně dvakrát do roka, se respondenti potkávají s 39 % ukrajinských alters a 11 % českých. V případě těch ukrajinských jde samozřejmě především o rodinné členy pobývajících na Ukrajině. Respondentka č. 6 například na otázku, jak často jezdí domů, dopověděla následovně: „Minimálně dvakrát ročně [...], jenom na svátky.“ (ID 6, 22. 2. 2013, Plzeň) Většina respondentů to měla obdobně, ovšem ti, co v ČR pobývají více let, se na Ukrajinu vrací i méně často (jednou ročně, jednou za dva roky apod.).

Na rovině konkrétních forem podpory (tabulka 5) Ukrajinci vynikají v případě peněz (30 %), zábavy (27 %) a nspecifikované podpory (23 %). Nspecifikovaná podpora a podpora ve formě peněz jsou částečně poskytovány právě členy rodiny lokalizovanými na Ukrajině. Zábava je pak spojena zejména s přáteli lokalizovanými v ČR. Naopak s Čechy je spojena nejvíce podpora ve formě diskuse důležitých témat (35 %), zaměstnání (28 %) a bydlení (31 %). Jiné státní příslušnosti nejvíce poskytují podporu ve formě bydlení (55 %) a zábavy (52 %). Češi tak sehrávají roli prostředníků zejména v otázkách sociálně-ekonomických. Jsou totiž schopni sehnat bydlení, zprostředkovat práci nebo pomoci s řešením

Tabulka 4. Základní rozdíly mezi ukrajinskými a českými alters

		Krajani		Češi		Ostatní		Celkem	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Pohlaví	Muž	87	45	50	63	11	32	148	48
	Žena	107	55	29	37	23	68	159	52
Zaměstnání	Nemanuální	68	35	58	74	16	47	142	46
	Manuální	92	47	18	23	11	32	121	40
	Jiné	34	18	2	3	7	21	43	14
Vztahy	Rodina	77	40	5	6	2	6	84	27
	Přátelé	83	43	29	37	23	68	135	44
	Známí	34	18	45	57	9	27	88	29
Frekvence	Max. 2× ročně	76	39	9	11	4	12	89	29
	Max. 2× měsíčně	36	19	34	43	11	32	81	26
	Max. 2× týdně	39	20	22	28	10	29	71	23
	Denně	43	22	14	18	9	27	66	22

Poznámka: v případě zaměstnání n = 306. Kategorie „ostatní“ zahrnuje nediferencovaný soubor jedinců neukrajinské a nečeské státní příslušnosti. Obecně lze říci, že v něm převládají východoevropské státní příslušnosti.

Tabulka 5. Formy podpory dle státní příslušnosti alters

	Krajani (n = 194)		Češi (n = 79)		Ostatní (n = 34)		Celkem (n = 307)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Peníze	59	30	15	19	6	18	80	26
Důležitá témata	46	24	28	35	7	21	81	26
Zaměstnání	34	18	22	28	12	36	68	22
Bydlení	20	10	25	31	18	55	63	21
Zábava	52	27	17	21	17	52	86	28
Jiné	45	23	11	14	3	9	59	19

důležitých životních otázek. Jednu takovou výpomoc ze strany českých alters týkající se bydlení a práce popisuje následující úryvek:

Já ještě dělal přes toho klienta a potom jsem s ním konečně skoncoval, i s tou firmou, protože mě zrovna Robertův táta nabídl tu práci [...], říkal taky, že má chatu, samozřejmě je to jakoby letní chata [...], tak jsme ji potom ještě zateplili. (ID 1, 16. 11. 2012, Plzeň)

Co se týče celkové provázanosti osob v rámci jednotlivých sítí (tj. hustoty), analyzované sítě vykazují průměrnou hodnotu 0,45 (45 %), což se dá označit za spíše méně husté (tabulka 1). Hustotu sítí 50 % a více měla pouze necelá polovina respondentů. Hustější sítě jsou ty mužské a zároveň sítě manuálně pracujících (tabulka 6). Manuálně pracující ega mají totiž tendenci stýkat se spíše s manuálně pracujícími alters a naopak; 18 manuálně pracujících respondentů se stýká s 94 (53 %) manuálně pracujícími a 63 nemanuálně pracujícími (36 %). Naopak šest nemanuálně pracujících se stýká s 49 nemanuálně pracujícími (72 %) a sedmi manuálně pracujícími (10 %). Nemanuálně pracující respondenti mají navíc v síti 92 % nemanuálně pracujících Čechů a 62 % Ukrajinců, zatímco manuálně pracující respondenti mají v síti 68 % nemanuálně pracujících Čechů a pouze 24 % Ukrajinců. Lze se tak legitimně domnívat, že manuálně pracující ega vytváří hustější solidární sítě manuálně pracujících, přičemž v určitých momentech využívají svých nemanuálně pracujících českých kontaktů. Naopak nemanuálně pracující se ve většině případů stýkají jak s nemanuálně pracujícími Čechy, tak i Ukrajinci, a tvoří tak volnější sítě. Hustější sítě byly také ty, které zahrnovaly větší počet rodinných příslušníků.

Na první pohled by se mohlo zdát, že ze strukturální perspektivy převažuje důležitost (centralita) ukrajinských alters v síti (průměr míry 5,02; průměr mezi-

Tabulka 6. Hustota sítí dle pohlaví a zaměstnání ega a podílu příbuzných v síti

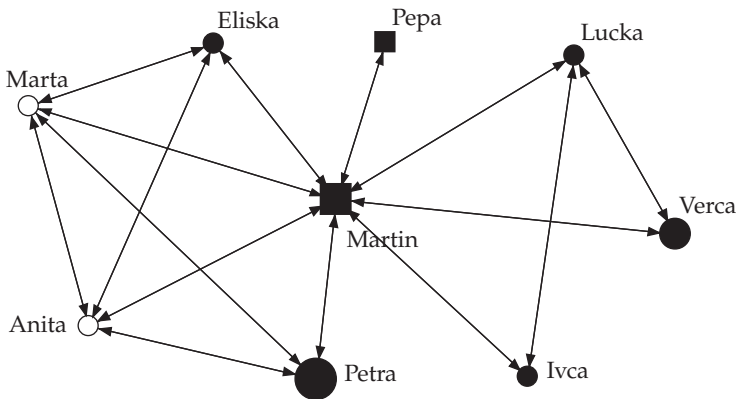
		hustota
Pohlaví	Muž	0,51
	Žena	0,42
Zaměstnání	Nemanuální	0,38
	Manuální	0,48
	Jiné	0,44
Podíl příbuzných v síti	Méně než 20 %	0,44
	20–40 %	0,40
	Více než 40 %	0,54

Tabulka 7. Centralita ukrajinských a českých alters

	Krajaní (n = 194)	Češi (n = 79)	Ostatní (n = 34)	Celkem (n = 307)
	Průměr	Průměr	Průměr	Průměr
Míra	5,02	3,16	3,97	4,42
Mezilehlost	3,79	1,14	3,42	3,07

lehlosti 3,79). Rozdíl mezi průměrnými hodnotami centralit krajanů a Čechů je kolem dvou bodů (tabulka 7). Pozice Čechů v sítích je zároveň jen o něco méně důležitá než pozice jiných státních příslušníků. Rozdíly jsou ovšem výrazně ovlivněny typem sociálního vztahu. Centrálnější pozice zaujímají v sítích zpravidla rodinní příslušníci, a to jak v případě rodinných příslušníků ukrajinských (průměr míry 6,6; průměr mezilehlosti 5,96), tak i českých (průměr míry 3,8; průměr mezilehlosti 4,17) alters. V případě přátel a známých takové rozdíly nejsou. Čeští i ukrajinští alters, které respondenti označují jako přátele nebo známé, mají podobnou centralitu. Z toho lze vyvodit, že pokud odhlédneme od rodinných příslušníků, zaujímají ze strukturální perspektivy Ukrajinci i Češi ve vztahu k ostatním osobám v síti přibližně stejné pozice (obrázek 2).

Obrázek 2. Síť podpory respondentky č. 22

Poznámka: černá barva vyjadřuje ukrajinské alters, bílá české; velikost symbolu vyjadřuje míru multiplexity; tvar symbolu vyjadřuje pohlaví – kruh ženy, čtverec muže. Z grafu je patrné, že české alters (Anita, Marta) jsou v síti přibližně stejně centrální jako alters ukrajinského původu. Nejvíce centrální osobou v síti je Martin, kterého spojuje s ostatními 8 vazeb, nejméně pak Pepa s jednou vazbou. Diagram byl vytvořen v programu NetDraw 2.139.

Zkoumaní Ukrajinci v Plzni tak tvoří spíše méně husté sítě, přičemž pozice krajanů a Čechů jsou velice podobné. Pomineme-li rodinné příslušníky, dle analýzy centrality jsou Ukrajinci i Češi v sítích přibližně stejně důležití (nutno k tomu ale dodat, že počet Čechů a Ukrajinců v sítích se výrazně lišil, a to 194 Ukrajinců ku 79 Čechům). Zkoumaní Ukrajinci tak netvoří *sensu stricto* etnickou ani sociálně a prostorově lokalizovanou komunitu ztraceného či zachráněného typu, ale jsou součástí spíše volně spojených sítí typických pro osvobozenou komunitu. Na Čechy se výrazně spoléhají v sociálních a ekonomických otázkách. Ti jim totiž poskytují podporu ve formě diskuse důležitých témat, zaměstnání a bydlení. Naopak na své krajany se obrací ve výjimečnějších situacích a/nebo ve chvílích odpočinku a zábavy. Češi – zejména pak nemanuálně pracující – tak zauímají v sítích pozici informačních prostředníků, tzn. v určitých momentech jsou schopni zprostředkovat různé formy pomoci, čehož Ukrajinci často využívají.

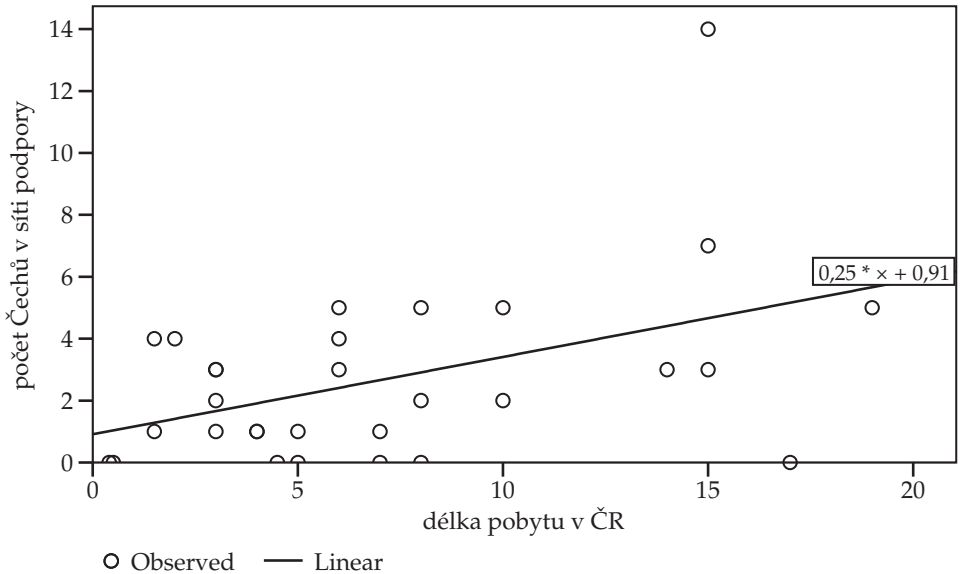
Personální síť jako projev sociální integrace

Pokud zkoumaní Ukrajinci netvoří přísně vzato uzavřenou etnickou komunitu, jakým způsobem dochází k jejich postupné integraci? Při popisu těchto souvislostí se soustředíme na tři atributy sítí. Prvním z nich je celkový počet Čechů, které respondenti do svých sítí podpory zařazují. Druhým aspektem je blízkost Čechů v sítích podpory a třetím podíl Čechů, jejichž vazba k respondentovi má emocionální základ, tedy těch, kteří k němu mají vazbu typu zábava. Tyto tři aspekty sítí zkoumáme v souvislosti s pohlavím a typem zaměstnání respondentů a především v souvislosti s délkou jejich pobytu v České republice. Zajímá nás zejména, jestli se s rostoucí délkou pobytu zkoumané atributy sítí proměňují, a pokud ano, jak rychle.

Analyzované sítě dosahují v průměru cca 10 osob, z nichž průměrně 2,7 osoby, tedy zhruba jednu čtvrtinu, tvoří Češi. V sítích výrazně převažují Ukrajinci. Podíl osob s jinou než českou nebo ukrajinskou státní příslušností je minimální. Počet Čechů v sítích nesouvisí s tím, zda respondenti vykonávají v České republice kvalifikované, nebo nekvalifikované zaměstnání. O něco více Čechů mají ve svých sítích podpory muži než ženy, to je ovšem dáno tím, že jejich sítě jsou celkově rozsáhlejší. Podíl Čechů v síti je u mužů a u žen srovnatelný. Délka pobytu respondenta v České republice má na počet Čechů v síti podpory zřetelný vliv. Vliv délky pobytu na počet Čechů v síti lze zaznamenat pomocí lineární regrese (obrázek 2).⁹ Délka pobytu vysvětluje zhruba 20 % rozptylu závislé proměnné

⁹ Obě proměnné mají kvantitativní charakter a jejich závislost je tedy bez předchozí kategorizace nejlépe analyzovatelná právě regresní analýzou. Vzhledem k limitovanému počtu respondentů využíváme pouze regresi s jednou nezávislou proměnnou (délka pobytu v ČR v letech) a nezařazujeme do rovnice další kontrolní proměnné.

Obrázek 3. Souvislost mezi počtem Čechů v sítích podpory a délkou pobytu v ČR

Poznámka: závislá proměnná je počet Čechů v síti podpory v absolutních číslech. Nezávislá proměnná je délka pobytu v ČR v letech. Koeficienty regresní rovnice jsou uvedeny v grafu. Vzhledem k nenáhodnému výběru vzorku neuvádíme statistickou signifikanci. Diagram byl vytvořen v programu SPSS 22.

né ($R^2 = 0,2$), což dokládá velmi zřetelnou souvislost mezi oběma proměnnými. Směr regresní přímky pak ukazuje, že v průměru každé 4 roky pobytu v ČR se počet Čechů v sítích podpory Ukrajinců zvýší o jednoho.¹⁰

Zvyšování počtu Čechů v sítích podpory ovšem neznamená, že vazby k Čechům postupně nahrazují ubývající vztahy k Ukrajincům. Souvislost mezi počtem ukrajinských alters a délkou pobytu je totiž mnohem méně zřetelná než v případě českých alters. Ve zkoumaném vzorku sice počet ukrajinských alters s délkou pobytu v České republice mírně klesá, nicméně délka pobytu vysvětluje jen cca 6 % rozptylu proměnné udávající počet ukrajinských alters a souvislost je tak jen slabá. Počet vazeb na krajany závisí u Ukrajinců žijících v České republice především na jiných faktorech než na délce pobytu.

¹⁰ Pro zjednodušení uvádíme koeficienty regresní rovnice přímo do grafu (konstanta = 0,91, $b = 0,25$). Souvislost je do určité míry ovlivněna odlehlými hodnotami, zejména velmi vysokým počtem českých alters (14) u jednoho respondenta. I s vyloučením tohoto respondenta z analýzy nicméně souvislost zůstává velmi zřetelná, regresní přímka ovšem stoupá pomaleji.

Vztahy k Čechům označují Ukrajinci jako o něco méně blízké než vztahy ke svým krajanům. Průměrná blízkost k Čechům na pětibodové škále dosahuje hodnoty 3,0, zatímco průměrná blízkost k Ukrajincům hodnoty 4,1. Do značné míry to vyplývá z toho, že ukrajinští alters mnohem častěji než čeští představují rodinné příslušníky, kteří jsou v průměru propojeni nejbližšími vztahy. Pokud se v analýze zajímáme pouze o vazby k přátelům a známým, vyloučíme tedy rodinné příslušníky, je rozdíl mezi průměrnou blízkostí vztahů k ukrajinským (3,5) a českým (2,9) alters menší, i když stále zřetelný. S rostoucí délkou pobytu se blízkost k českým alters mírně zvyšuje, souvislost ovšem není příliš silná. Regresní analýza s jednou nezávislou proměnnou – délka pobytu v ČR – vysvětluje cca 6 % variability. Směr regresní přímky ukazuje, že každých pět let se průměrná blízkost zvýší zhruba o 0,2 bodu ($b = 0,04$). Blízkost k ukrajinským alters se s délkou pobytu prakticky nemění. Ani u respondentů, kteří v České republice pobývají již mnoho let, tak průměrná blízkost českých alters nedosahuje průměrné blízkosti ukrajinských alters.

Mezi českými alters převládají osoby, které respondentům poskytují především instrumentální, resp. sociální a ekonomickou, podporu, spočívající zejména v předávání různých druhů informací. Z 23 respondentů, kteří mají nějaká česká alters, jich pouze 10 má česká alters s typem vazby „zábava“. Naopak jen pěti respondentům chybí ukrajinští alters s tímto typem podpory. Respondenti, kterým chybí česká alters s typem podpory zábava, jsou ovšem především ti, kteří v České republice nepobývají dlouhou dobu. Nikdo z nich zde není déle než deset let. Pomocí regresní analýzy lze nalézt velmi silnou souvislost mezi délkou pobytu a podílem českých alters poskytujících podporu „zábava“ ($R^2 = 0,22$). U respondentů, kteří jsou v České republice déle než 10 let, se tento podíl pohybuje kolem hodnoty 0,3. S rostoucí délkou pobytu mírně narůstá i podíl ukrajinských alters s typem podpory „zábava“, souvislost je ale výrazně slabší než v případě českých alters. Celkově tak dochází k tomu, že podíl alters s typem podpory zábava v rámci celé sociální podpory s délkou pobytu v České republice narůstá. Tento jev interpretujeme jako projev postupného oslabování významu čistě instrumentálních vazeb s tím, jak přistěhovalci během svého pobytu sbírají zkušenosti, přestávají být zejména z hlediska poskytování informací odkázáni na několik málo osob a zároveň silněji participují na volnočasových aktivitách.

Sledovaná kritéria podporují tezi, že délka pobytu v České republice je u Ukrajinců podstatným faktorem působícím na míru jejich integrace [Bernard, Mikešová 2014]. Ve sledované skupině Ukrajinců s délkou pobytu jednoznačně roste počet Čechů v sítích podpory, mírně se zvyšuje pocíťovaná blízkost k českým alters a roste podíl českých alters, s nimiž Ukrajinci tráví volný čas a vydávají se za zábavou. Zároveň ovšem s růstem významu Čechů nedochází ke zřetelnému oslabování pozic krajanů v sítích podpory. Význam krajanů v sítích podpory zůstává i po dlouhodobém pobytu v České republice o něco vyšší než význam Čechů. I pro dlouhodoběji usazené ukrajinské imigranty tak krajané stále hrají podstatnou roli, ať už se jedná o krajany pobývající v České republice, nebo o oso-

by na Ukrajině. Zároveň se ovšem jejich sociální sítě výrazně otevírají Čechům. Z hlediska sítě podpory tak lze jejich situaci popsat jako kombinaci přetrvávajícího významu etnických vazeb s úspěšným navázáním vazeb interetnických.

Závěr

Ačkoliv jsou Ukrajinci v ČR nejpočetnější minoritou, jen velmi výjimečně můžeme v jejich soužití s majoritou zaznamenat nějaké problematické aspekty. Důvodem toho jsou zejména jazyková blízkost a životní styl blízký české společnosti. Svou úlohu ale sehrávají i sociální kontakty a vazby, které Ukrajinci navazují a udržují, tedy tzv. sociální (či strukturální) dimenze integrace. V tomto kontextu jsme se *ipso facto* zaměřili na zodpovězení otázek, které jsou v mezinárodním kontextu empiricky relativně málo zmapované [srov. EFMS 2006] a v českém pak pouze neproblematicky předpokládané. Konkrétně šlo o tyto tři otázky: (1) Tvoří Ukrajinci vnitřně provázané etnické komunity? (2) Jaký je význam Čechů v jejich personálních sítích? (3) Dochází v ČR k jejich postupné sociální integraci?

Stejně jako v případě Wellmanovy klasické studie East Yorku netvoří zkoumaní Ukrajinci v Plzni sociální, etnickou ani prostorově lokalizovanou komunitu. Jejich sítě jsou prostoupeny jak vztahy s krajanů, tak i s Čechy. Češi navíc zaujímají v jejich sítích pozici jakýchsi informačních prostředníků, tzn. v určitých momentech jsou schopni zprostředkovat různé formy pomoci, čehož Ukrajinci hojně využívají. Nejčastěji se jedná o podporu ve formě diskuse důležitých témat, zaměstnání a bydlení. Naopak na své krajanů se obrací ve výjimečnějších situacích a/nebo ve chvílích odpočinku a zábavy. Ze strukturální perspektivy tvoří spíše méně husté sítě, přičemž důležitost krajanů a Čechů v nich jsou – pomíne-li rodinné příslušníky – velice podobné. Zkoumaní Ukrajinci tak tvoří tzv. osvobozené komunity. Udržují totiž hustější rodinné vazby, ty jsou ale prostorově rozptýlené. V každodenním životě jsou pak mnohem důležitější volnější přátelské vazby. Určitý rozdíl lze ovšem zaznamenat mezi manuálně a nemanuálně pracujícími. Manuálně pracující mají tendenci stýkat se spíše s manuálně pracujícími a naopak. Manuálně pracující pak vytváří spíše hustější solidární sítě, v rámci kterých využívají svých nemanuálně pracujících českých kontaktů. Naopak nemanuálně pracující se stýkají spíše s nemanuálně pracujícími (Čechy i Ukrajinci) a tvoří sítě volnější.

Z dlouhodobější perspektivy můžeme říci, že s délkou pobytu roste počet Čechů v sítích podpory, zvyšuje se jejich pocíťovaná blízkost a zároveň roste podíl českých alters, s nimiž zkoumaní Ukrajinci tráví volný čas. Sítě podpory tak indikují kombinaci přetrvávajícího významu etnických vazeb a zároveň navázání vazeb interetnických. Všechna tato fakta svědčí o postupné strukturální integraci zkoumaných Ukrajinců do české společnosti. Naše výsledky tak ze síťové perspektivy potvrdily, že délka pobytu v České republice je u Ukrajinců hlavním faktorem působícím na míru jejich integrace [Bernard, Mikešová 2014]. Empiricky

jsme tak popsali aspekty sociální integrace, které jsou badateli v českém kontextu spíše předpokládané než empiricky studované.

Při analýze dat jsme také narazili na zajímavé souvislosti týkající se specifických ideálnětypických [Weber 2009] forem ukrajinské sociability, které jsme ovšem v tomto textu ponechali stranou. Ze strukturální perspektivy – tzn. na základě konceptů hustoty a centrality – se zdá, že můžeme identifikovat tři specifické typy sítí. První typ zahrnuje jak krajany, tak i Čechy. Zároveň platí, že se lidé v těchto sítích znají a stýkají se mezi sebou. V rámci druhého typu se lidé také všichni znají a stýkají, ale tyto sítě nezahrnují mnoho Čechů, a pokud ano, nejsou důležité. Třetí typ pak představují sítě velmi volné, v rámci kterých se jednotlivé osoby téměř neznají. Potvrzení a případný důkladný popis těchto souvislostí si ovšem žádá ještě hlubší analýzu, na kterou zde nezbylo místo a které, doufáme, se zhostí někdo další. Analýza personálních sítí v tomto ohledu představuje užitečný nástroj, jakým lze těmto skrytým souvislostem porozumět.

PETR VAŠÁT *pracuje v oddělení Lokální a regionální studia Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Věnuje se tématům urbánní sociologie, především problematice bezdomovectví. Na obecné úrovni se zabývá studiem prostoru a času, marginalizací a personálními sítěmi.*

JOSEF BERNARD *pracuje v oddělení Lokální a regionální studia v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. Ve své odborné práci se zaměřuje především na problematiku sociálně prostorové diferenciaci, subnacionálních politických systémů a mezinárodní migrace.*

Literatura

- Alba, R., V. Nee. 2003. *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*. Harvard: Harvard University Press.
- Barrera, M. 1980. „A Method for the Assessment of Social Support Networks in Community Survey Research.“ *Connections* 3: 8–13.
- Bernard, J., Y. Leontiyeva. 2013. „Cizinci jako obtížně dosažitelná populace.“ *Data a výzkum – SDA Info* 7 (1): 57–80, <http://dx.doi.org/10.13060/1802-8152.2013.7.1.3>.
- Bernard, J., R. Mikešová. 2014. „Sociální integrace imigrantů na rozhraní mezi dočasnou migrací a trvalým usazením.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 50 (4): 521–545, <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2014.50.4.107>.
- Buštíková, L. 1999a. „Analýza sociálních sítí.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 35 (2): 193–206.
- Buštíková, L. 1999b. *Známosti osobností lokální politiky*. Working Papers SOÚ WP 99:3. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Certeau, M. de. 1988. *The Practice of Everyday Life*. London: University of California Press.
- Císař, O., J. Navrátil, K. Vráblíková. 2011. „Staří, noví, radikální: politický aktivismus v České republice očima teorie sociálních hnutí.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (1): 137–168.

- Čermák, Z., E. Janská. 2011. „Rozmístění a migrace cizinců jako součást sociálněgeografické diferenciaci Česka.“ *Geografie* 116 (4): 422–439.
- Diehl, C., S. Rainer. 2006. „‘Reactive Ethnicity’ or ‘Assimilation’? Statements, Arguments, and First Empirical Evidence for Labor Migrants in Germany.“ *The International Migration Review* 40 (4): 786–816, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00044.x>.
- Domínguez, S., I. Maya-Jariego. 2008. „Acculturation of Host Individuals: Immigrants and Personal Networks.“ *American Journal of Community Psychology* 42 (3–4): 309–327, <http://dx.doi.org/10.1007/s10464-008-9209-5>.
- Drbohlav, D. (ed.). 2008. *Nelegální ekonomické aktivity migrantů: Česko v evropském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Drbohlav, D. a kol. 2010. *Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme a odkud přicházíme*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Drbohlav, D., E. Janská, P. Šelepová. 2001. „Ukrajinská komunita v České republice.“ Pp. 89–97 in T. Šišková (ed.). *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál.
- Drbohlav, D., M. Lupták, E. Janská, P. Šelepová 1999. *Ukrajinská komunita v České republice. Výzkumná zpráva projektu pro MV ČR*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK v Praze.
- EFMS. 2006. *Integration and Integration Policies. Imiscoe Network Feasibility Study*. EFMS.
- Ellis, M., G. Almgren. „Local Contexts of Immigrant and Second-Generation Integration in the United States.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35 (7): 1059–1076, <http://dx.doi.org/10.1080/13691830903006119>.
- Esser, H. 2000. *Soziologie. Spezielle Grundlagen. Band 2: Die Konstruktion der Gesellschaft*. Campus: Frankfurt, New York.
- Frič, P. 2008. „Světle a stinné stránky neformálních sítí v postkomunistické společnosti.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (2): 295–319.
- Frič, P., J. Remenárová a kol. 2009. *Etnické klima v Mladé Boleslavi. Kompletní zpráva o kvalitě života v kulturním prostředí Mladé Boleslavi*. Praha: Rada pro mezinárodní vztahy.
- Gordon, M. 1964. *Assimilation in American Life*. New York: Oxford University Press.
- Granovetter, M. 1973. „The Strength of Weak Ties.“ *The American Journal of Sociology* 78 (6): 1360–1380, <http://dx.doi.org/10.1086/225469>.
- Grygar, J. 2007. „Sociální sítě a možnosti politické participace: Zastupitelé, občané a šachty ve Stonavě na Těšínsku.“ *Biograf* [online] 14 (42) [cit. 22. 1. 2009]. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v4201>.
- Haug, S. 2003. „Interethnische Freundschaftsbeziehungen und soziale Integration. Unterschiede in der Ausstattung mit sozialem Kapital bei jungen Deutschen und Immigrantinnen.“ *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 55: 716–736, <http://dx.doi.org/10.1007/s11577-003-0118-1>.
- Henning, M. 2007. „Re-evaluating the Community Question from a German Perspective.“ *Social Networks* 29 (3): 375–390, <http://dx.doi.org/10.1016/j.socnet.2007.01.008>.
- Hirt, T., M. Jakoubek (eds.). 2005. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Holeček, A. 2009. „Život a pracovní podmínky cizinců v Plzni.“ *Migraceonline.cz* [online]. [cit. 6. 7. 2014]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/zivot-a-pracovni-podminky-cizincu-v-plzni>.
- Horáková, M., D. Čerňanská. 2001. *Zaměstnávání cizinců v České republice. Část II. Závěrečná zpráva z empirického šetření*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Jelínková, M., M. Hánová. 2010. „Současná situace migrantů na Plzeňsku.“ *Migraceonline.cz* [online]. [cit. 6. 7. 2014]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/soucasna-situace-migrantu-na-plzensku>.

- Kaiserová, I. 2008. „Drotáři v Plzni: Slováci na práci v průmyslové zóně.“ *Migraceonline.cz* [online]. [cit. 6. 7. 2014]. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/drotari-v-plzni-slovaci-na-praci-v-prumyslove-zone>.
- Knoke, D., F. U. Pappi, J. Broadbent, Y. Tsujinaka. 1996. *Comparing Policy Networks: Labor Politics in the U.S., Germany, and Japan*. New York: Cambridge University Press, <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139174497>.
- Knoke, D., S. Yang. 2008. *Social Network Analysis*. London: SAGE.
- Laumann, E. O., P. V. Marsden, D. Prensky. 1989. „The Boundary Specification Problem in Network Analysis.“ Pp. 67–87. in L. C. Freeman, D. R. White, A. K. Romney (eds.). *Research Methods in Social Network Analysis*. Beverly Hills, CA: SAGE.
- Leontiyeva, Y., M. Vojtková. 2009. „Cizinci a cizinky ze třetích zemí na trhu práce v ČR.“ Příspěvek přednesený na XXXIX. konferenci České demografické společnosti. Praha, 27. 5. 2009.
- Liebow, E. 1967. *Tally's Conner: A Study of Negro Streetcorner Men*. Boston: Little, Brown.
- Lubbers, M., J. L. Molina, J. Lerner, U. Brandes, J. Ávila, C. McCarty. 2010. „Longitudinal Analysis of Personal Networks. The Case of Argentinean Migrants in Spain.“ *Social Networks* 32: 91–104, <http://dx.doi.org/10.1016/j.socnet.2009.05.001>.
- McCarty, C. 2002. „Structure in Personal Networks.“ *Journal of Social Structure* [online] 3 (1) [cit. 4. 8. 2014]. Dostupné z: <http://www.cmu.edu/joss/content/articles/volume3/McCarty.html>.
- McCarty, C., J. L. Molina, C. Aguilar, L. Rota. 2007. „A Comparison of Social Network Mapping and Personal Network Visualization.“ *Field Methods* 19 (2): 145–162, <http://dx.doi.org/10.1177/1525822X06298592>.
- McCarty, C., A. Wutich. 2005. „Conceptual and Empirical Arguments for Including or Excluding ego from Structural Analysis of Personal Networks.“ *Connections* 26: 84–90.
- Portes, A., P. Fernández-Kelly, W. Haller. 2005. „Segmented Assimilation on the Ground: The New Second Generation in Early Adulthood.“ *Ethnic and Racial Studies* 28 (6): 1000–1040, <http://dx.doi.org/10.1080/01419870500224117>.
- Rumpík, V., M. A. Brzezicka. 2013. „Ivanův denní chleba: Každodenní taktiky migrantů ve vztahu k zákonům ve městě Plzeň.“ *AntropoWebzin* 1: 3–16.
- Ryšavý, D. 2004. „Důvěra v přerodu.“ Pp. 214–225 in J. Kandert (ed.). *Jihomoravský venkov po socialismu. Filipovsko na konci 90. let 20. století*. Praha: Matfyzpress.
- Sayer, R. A. 2000. *Realism and Social Science*. London: SAGE, <http://dx.doi.org/10.4135/9781446218730>.
- Scott, J. P. 2000. *Social Network Analysis: A Handbook*. 2nd ed. Sage Publications Ltd.
- Schweizer, T., M. Schnegg, S. Berzborn 1998. „Personal Networks and Social Support in a Multiethnic Community of Southern California.“ *Social Networks* 20: 1–21.
- Sosna, D., P. Galeta, L. Šmejda, V. Sládek, J. Brůžek. 2012. „Burials and Graphs: Relational Approach to Mortuary Analysis.“ *Social Science Computer Review* 31 (3): 3–15, <http://dx.doi.org/10.1177/0894439312453277>.
- Toušek, L. 2009. „Problematika vytváření relačních dat: příklad analýzy sociálních sítí bezdomovců.“ *AntropoWebzin* 2–3: 35–41.
- Uherek, Z. 2011. „Migrace a postmigrační kontaktní situace z antropologické perspektivy.“ Pp. 256–263 in H. Scheu. *Migrace a kulturní konflikty*. Praha: Auditorium.
- Uherek, Z., Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). 2008. *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy. Vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Vajdová, Z. (ed.). 2008. *Aktéři rozvoje regionu – Orlicko*. Sociologické studie / Sociological Studies 08:2. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

- Vajdová, Z., J. Bernard, J. Stachová, D. Čermák. 2010. „Síť institucionálních aktérů rozvoje malého města.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 46 (2): 281–299.
- Vašát, Petr. 2014. „Domov z perspektivy migranta.“ Příspěvek přednesený na workshopu *Proměny domova: prostory, přínáležení a nové formy vztahů*. Ústav populačních studií, Masarykova univerzita, Brno, 21. 3. 2014.
- Wasserman, S., K. Faust. 1998. *Social Network Analysis. Methods and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, M. 2009. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh.
- Wellman, B. 1979. „The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers.“ *The American Journal of Sociology* 84: 1201–1231, <http://dx.doi.org/10.1086/229572>.
- Wellman, B. (ed.). 1999. *Networks in The Global Village: Life in Contemporary Communities*. Boulder, CO: Westview Press.
- Wellman, B. S. Wortley. 1990. „Different Strokes from Different Folks: Community Ties and Social Support.“ *American Journal of Sociology* 96 (3): 558–588, <http://dx.doi.org/10.1086/229572>.
- Wirth, L. 1938. „Urbanism as a Way of Life: The City and Contemporary Civilization.“ *American Journal of Sociology* 44: 1–24, <http://dx.doi.org/10.1086/217913>.